

логіко-інтуїтивного інтроверта (ЛИИ), в зв'язі з наявністю у некоторого человека цього ТИМ психики фізических обмежень. Исполнительный блок 2 у даного типа функціонує так: $\{-L_1 \rightarrow +I_2\}$ — глобальний аналіз взаємозв'язей і соотношень предметів і явлень на основі системного підходу $\{-L\}$ творчески реалізує в гіпотезах і конструктивних ідеях о конкретній их сути, позитивних возможностях і/или способностях $\{+I\}$. Даже в умовах фізических обмежень представитель даного ТИМ психики находит своє місце в структурі общества с помощью доступних ему возможностей; прекрасно осознає обмеженість своїх возможностей, но это является не самым травмирующим фактором. Но человек этого ТИМ психики с физическими ограничениями сможет хорошо реализоваться в рамках своего исполнительного блока 2 только при условии включения и поддержки по аспектам управляющего блока 1 — $\{+E_5 \rightarrow -S_6\}$. Наиболее травмирующим фактором для ЛИИ будет осознание плохого, несоответствующего неким социальным нормам, отношения к себе и затруднения в отстаивании своих интересов, защите себя $\{-R_3 \rightarrow +F_4\}$.

Аналіз моделей других ТИМ психики с учётом особенностей восприятия информационных аспектов людьми с физическими ограничениями (см. таблицу) позволяет выявить травмирующие факторы, а также пути наиболее эффективной творческой реализации человека. Для творческого развития человека важным является наполнение информацией психических функций всех блоков и особенно исполнительного блока 2. Аналіз моделей ТИМ психики показує, что людям с физическими ограничениями особенно необходима поддержка по аспектам их управляющих блоков, поскольку управляющие блоки включают исполнительные. На основании такого анализа можно разработать методики творческого развития людей с особыми потребностями каждого ТИМ психики.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Аугустинавичюте А.* Соционика. Введение / Сост. Л.Филиппов. — М.: ООО Фирма "Издательство АСТ"; СПб.: Terra Fantastica, 1998.
2. *Выготский Л.С.* Собр. соч.: В 6 т. — М.: Просвещение, 1984.
3. *Гуленко В.В., Молодцов А.В.* Соционика для руководителя: Кн. 2. Основы соци-анализа: Метод. реком. — 2-е изд. — К.: МЗУУП, 1993.
4. *Ермак В.Д.* Структура и функционирование психики человека с системной точки зрения // Соционика, ментология и психология личности, МИС. — 1996. — № 3. — С. 72-79.
5. *Ермак В.Д.* Взаимодействие психики человека с окружающим миром. Аспектная структура информационного потока // Соционика, ментология и психология личности, МИС. — 1997. — № 5. — С. 22-32.

М.І. ТОМЧУК,
 доктор психологічних наук, професор
Т.О. КОМАР
Д.З. ШТУКАТУРОВА

ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ І ТЕНДЕНЦІЇ У ПОВЕДІНЦІ СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Рассмотрены особенности самооценки и тенденции в поведении студентов с особыми потребностями с целью дальнейшей серьезной психологической коррекции и изменения акцентов в воспитательной работе с ними.

The peculiarities of self-estimation and the tendency in the conduction of students with special needs are viewed for further serious psychological correction and for changing accents in the pedagogical work with such students.

Проблема інвалідів, або людей із особливими потребами, стає дедалі гострішою, актуальнішою внаслідок зростання захворюваності населення України та певної ізоляваності від навколишнього світу. Недостатня увага суспільства до цієї категорії людей, відсутність для них місць на ринку праці та певної індивідуальності суспільства щодо них не створюють, м'яко кажучи, умови для повноцінного формування в них активної життєвої позиції, стійкої позитивної самооцінки. У більшості інвалідів не формується стійкої довіри до соціального середовища, до пересічних людей.

Соціально-психологічна адаптація людини проходить шляхом засвоєння соціальних норм і цінностей, підлаштуванням до них своїх можливостей. До її головних показників належить і рівень взаємодії, в тому числі спілкування з оточенням і активна життєдіяльність [1].

Мета нашого дослідження — виявлення особливостей самооцінки і тенденцій у поведінці студентів із особливими потребами, що навчаються у Вінницькій філії ВМУРоЛ "Україна".

Причини формування дезадаптивної поведінки вже розглядалися вченими. Так, А. Адлер пов'язував її в дітей з особливими потребами з комплексом неповноцінності, з формами компенсації дефектів психофізичного розвитку [2, с. 30].

Відомий сучасний російський психолог Р. Немов трактує комплекс неповноцінності як негативне, існуюче в людини тривалий час почуття; систему негативних емоційних переживань, пов'язаних із реальною чи уявною відсутністю певних цінних психологічних чи фізичних якостей. Вона, як вважає вчений, супроводжується відповідними негативними психологічними

симптомами: низькою самооцінкою, зниженням рівня домагань, підвищеною тривожністю, мотивом уникнення невдач.

Ряд дослідників виявили, що фізичні недоліки можуть призвести до переживання комплексу неповноцінності й формування в дитини хворобливої сором'язливості, невпевненості у собі тощо [4, с. 26].

Психолог О. Сидоренко стверджує, що невдоволеність своїми фізичними показниками, фіксація на певному дефекті, реальному чи уявному, завищена значущість зовнішності або частин тіла неминуче позначається на уявленні дитини про власне фізичне "Я", на загальному рівні її домагань [6, с. 28].

У шкільні роки зовнішність дитини значно впливає на ставлення до неї однолітків і вчителів, суттєво позначається на її самооцінці. Підлітки з помітними відхиленнями у фізичному розвитку страждають від негативного впливу соціального оточення, що призводить до формування негативної "Я-концепції". Тобто виникає вторинний дефект, оскільки соціальне оточення не може компенсувати існуюче відхилення, а навпаки, детермінує негативні зміни в особистісному розвитку.

Ряд учених звертають увагу на те, що порушення сенсорики сприяє збільшенню ймовірності нервово-психічних розладів, стійких станів емоційного дискомфорту, патологічного розвитку особистості. Безконтрольний процес формування ставлення до себе, свого дефекту, образу "Я" часто призводить до хибного уявлення про особистісну значущість [6, с. 26].

У сучасній зарубіжній психологічній науці існує тотожне поняття — "комплекс Терзіта", який охоплює невротичні симптоми, психопатологічні відхилення, особливе місце з-поміж яких посідає зниження самооцінки з огляду на справжні чи уявні тілесні вади.

Процедура дослідження та методики

У дослідженні брало участь 200 осіб студентів спеціальностей "Фізична реабілітація" та "Соціальна робота" I та II курсів. Для спрощення опрацювання результатів експерименту й порівняльного аналізу ми відокремили такі підгрупи: студенти з особливими потребами та студенти норми. Першу групу склали студенти з особливими потребами з різною нозологією: із соматичною (астма, порушення обміну речовин), неврологічним захворюванням (епілепсія), порушенням опорно-рухового апарату. Віковий діапазон 17-20 років. Інтелект у межах норми. Друга група складалась із здорових студентів, які були однокурсниками студентів-інвалідів. За рівнем освіти та віковим діапазоном вони загалом не відрізнялися.

Для вирішення поставлених завдань був використаний комплекс психодіагностичних методик: для визначення соціального статусу в групі (соціометрія) Дж. Морено [5, с. 476], методика для діагностування самооцінки Ч.Д. Спілберга і Ю.Л. Ханіна [5, с. 59], "Q-сортування" В. Стефансона: діагностика головних тенденцій поведінки в реальній групі [5, с. 465].

Результати експерименту та їх інтерпретація

Проаналізувавши результати соціометрії, ми виявили, що в кожній групі є студенти, які мають низький або конфліктний статус, тобто так звані

неприйнятні, і, як правило, 80 % останніх становлять саме інваліди, тобто студенти з особливими потребами. Результати діагностики самооцінки за методикою Ч.Д. Спілберга, Ю.Л. Ханіна [5, с. 59], подані в таблиці, що наведена далі. Вони засвідчили, що систематичні неуспіхи в провідній діяльності (в іграх у дитячому садку, спілкуванні, навчанні), фрустрація щодо такої важливої людської потреби, як афіліація; наявність зовнішніх негативних оцінок призводять до поступового зниження самооцінки особистості. Остання формує стійку схильність сприймати більшість ситуацій як загрозові, реагує на такі ситуації підвищеною тривожністю. Виявлена нами у студентів-інвалідів достатньо висока особистісна тривожність в одній групі корелює з низьким рівнем домагань, в іншій — з можливістю гіперкомпенсації, тобто перебільшенням здорового намагання подолати почуття своєї неповноцінності.

Середні значення показників рівня тривожності студентів-інвалідів і студентів норми

рівень тривожності	ВИД ТРИВОЖНОСТІ			
	реактивна тривожність, %		особистісна, %	
	Студенти-інваліди (%)	Студенти-норми (%)	Студенти-інваліди (%)	Студенти-норми (%)
Низький (до 30 балів)	28,75	10	20	30
Помірний (31-45 балів)	41,25	39,92	30	50
Високий (понад 45 балів)	—	51	49	20

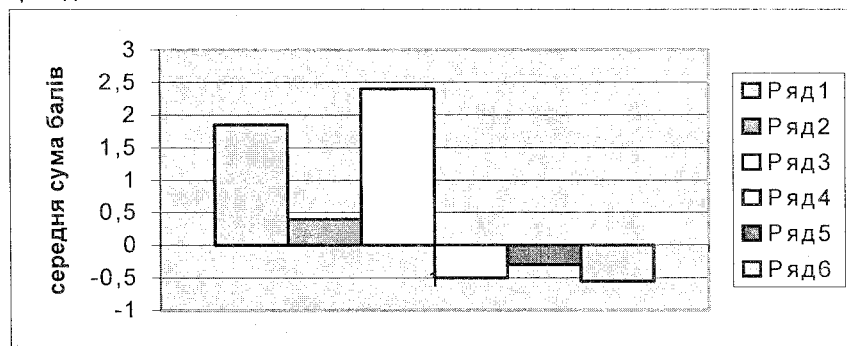
К. Хорні вказувала на головні механізми захисту від тривоги — це: одержання любові в будь-якій формі; підкорення, тобто людина витісняє власні потреби, критику, дозволяє погано обходитись із собою; намагання досягти безпеки за рахунок влади [9, с. 50]. Отже, при високому рівні тривожності у більшості студентів-інвалідів, на нашу думку, формується невротичний стиль поведінки, який включає різні види механізмів захисту.

Неуспіх у взаєминах з однолітками спрямовує людину в референтну групу, а євнашому випадку — у безпечніше коло сімейного спілкування. Сім'я стає для дитини своєрідним сховищем від психотравм, що завдає їй соціум, чи не єдиною групою, де вона сподівається реалізувати потребу в самоствердженні, самоактуалізації. Однак за таких обставин сім'я з фактора розвитку перетворюється певною мірою на його гальмо, оскільки в такій ситуації інвалід не набуває необхідного досвіду. У студентів не формується

якості та риси, які б дали змогу віднайти шляхи самореалізації, вдосконалення, а все міцніше, на особистісному рівні, закріплюється тавро неповноцінності, не розвивається "соціальний інтерес", який включає такі явища, як кооперація, міжособистісні та соціальні відносини, ідентифікація з групою, емпатія тощо.

Ще одним фактором, який спричинює зазначені тенденції, є вплив зовнішнього соціального середовища, а саме недостатня соціалізація. Вона проявляється в порушенні здатності особистості адекватно сприймати навколишній світ і будувати свою поведінку відповідно до вимог соціальних норм. Це може відбуватись через незадовільну соціалізацію на ранньому етапі онтогенезу, якщо у вихованні батьків фігурувала гіперопіка дитини (через почуття вини батьків перед дитиною в нашому випадку), дитина виховується несамостійною, безініціативною, залежною від оточення. А внаслідок сформованого базового почуття образи утверджується недовіра до всього світу, сприймання його як ворожого.

Досліджуючи феномен взаємодії між двома виборками за методикою "Q-сортування" В. Стефансона (див. рисунок), ми визначали компенсаторну поведінку студентів із особливими потребами. Спілкування відіграє досить суттєву роль у житті студентів. Як виявлено, ізоляція є причиною багатьох їх страждань.

Результати обстеження студентів-інвалідів за методикою "Q"-сортування В. Стефансона

Порушується статевая ідентичність, відчуття тотожності з певною статтю. Адже велику роль у статевій соціалізації відіграє спільність ровесників як своєї, так і протилежної статі. Крім того, не виробляються ефективні методи спілкування, а включаються захисні механізми: отримання любові у будь-якій формі, підпорядкування або залежність, агресія у ставленні до людей, уникання контактів, гіперболізоване почуття влади.

Головною проблемою, яка потребує негайного вирішення у межах нашого ВНЗ, є подолання соціальної ізоляції інвалідів, розширення їхнього спілкування, краща організація дозвілля, навчання, пошук можливих заробітків. Наше дослідження показало, що студенти-інваліди використовують різні способи компенсаторної поведінки. У них виявлено такі тенденції:

1) до залежності (1), тобто як внутрішня готовність прийняття групових стандартів і цінностей;

2) досить виражене прагнення до спілкування (3), тобто студенти намагаються встановити емоційні зв'язки із ровесниками, але страх відмови, побоювання не відповідати прийнятим стандартам не дає можливості повністю реалізувати дану потребу;

3) прийняття боротьби (5), ухилення від боротьби (6) виражені досить слабо. Отже, студенти-інваліди не вступають у конфлікти, в них слабо виражені лідерські тенденції, вони не намагаються добиватися більш високого статусу у системі міжособистісних взаємин, тобто не намагаються брати активну участь у житті як своєї групи, так і за її межами.

Важко сподіватись, що названі порушення є ситуативними або залежать лише від впливу соціального оточення. Завданням психологів є глибинна перебудова „Я-концепції” людини, зміна її уявлень про себе та своє місце у суспільстві.

Варто при цьому враховувати, що етапом вторинної соціалізації особистості є вік між 17 і 25 роками, коли формуються світогляд особистості та її уявлення про особистісну місію і сенс життя. Як засвідчило проведене нами дослідження, психокорекція студентів-інвалідів впливає на руйнування стереотипного бачення їхньої ролі в житті.

У Вінницькій філії такий експеримент проведено на базі роботи психокорекційного тренінгового клубу "Довіра", де студенти з особливими потребами мають можливість, по-перше, усвідомити свої проблеми, а по-друге, виробити практичні комунікативні навички. Корекційна робота проводилась у формі психодрами, а також у формі тренінгів комунікації. Таким чином, метою корекції був пошук ресурсів для життя "тут і тепер" для розкриття особистісних можливостей. Подібна робота виступатиме предметом наших подальших наукових пошуків.

Висновки

1. Будь-який, навіть незначний фізичний дефект є фактором, який негативно позначається на психічному, а загалом на особистісному розвитку людини. З віком він набуває все більшого психологічного відтінку, ускладнюючи тим самим перебіг процесів соціалізації-індивідуалізації індивіда.

2. У ході дослідження встановлено, що фізичний дефект провокує зниження самооцінки та підвищення особистісної тривожності людини. Останні є своєрідними фрустраторами щодо задоволення потреби в самоактуалізації й негативно позначаються на перебігу і наслідках соціальної взаємодії із соціумом.

3. У студентів із особливими потребами виявлено занижене прагнення до самореалізації, несформована потреба у самоствердженні. Такі студенти із самого моменту вступу до ВНЗ мають занижений рівень домагань, не докладають значних зусиль у досягненні мети, що може бути пояснено високою вагомістю мотивації уникання неспіху.

4. Усвідомлення особистісної неповноцінності не породжує посилення

боротьби за самовдосконалення особистості, а створює захисні механізми маніпулювання своїм станом і намагання одержати ренту (викликаючи жалість, добиваючись поблажливості при оцінюванні знань), відійти від боротьби та залежності.

5. Увесь загал студентів відмежовується від студентів із особливими потребами через замкнутість перших. В останніх формується страх ідентифікації, боязнь неадекватності, егоцентризму.

Усе це вимагає серйозної корекції роботи зі студентами з особливими потребами та зміни акцентів у виховній роботі з ними.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Архангельский Л.М.* Ценностные ориентации и нравственное развитие личности. — М.: Прогресс, 1978.
2. *А. Адлер.* Практика и теория индивидуальной психологии. — М.: Прогресс, 1995.
3. *Квинн Н. Виржиния.* Прикладная психология. — СПб.: Питер, 2000.
4. *Кобильченко В.* Комплекс неповноцінності підлітків із фізичними вадами // Навчання і виховання у спеціальних закладах. — 1999. — № 3. — С.26.
5. *Психологический словарь* / Под. общ. ред. А.В. Петровского и А.Г. Ярошевского. — М.: Педагогика, 1990.
6. *Сидоренко О.* Терапия и тренинг по Альфреду Адлеру. — СПб.: Речь, 2000.
7. *Райгородский Д.Я.* Практическая психодиагностика. — Самара: Бахрах.— М., 1999.
8. *Хьелл Л., Зиглер Д.* Теории личности. — СПб.: Питер, 1999.
9. *Хорни Карен.* Невротическая личность нашего времени. Самоанализ. — М.: Прогресс, 2000.
10. *Фрейджер Р., Фейдимен Д.* Личность.— СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001.

О.А. НЕВМЕРЖИЦЬКИЙ,
кандидат педагогічних наук, доцент

ЕМОЦІЙНИЙ ФАКТОР У КОНТЕКСТІ ВИХОВНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Речь идет о необходимости и возможности идейного, мировоззренческого воспитания учащейся молодежи в соответствии с современными задачами утверждения национальной идеи, идей демократизма и гуманизма путем побуждения и развития в учебном процессе эмоциональной сферы воспитания.

The article deals with the need and possibility of ideological, visionary education of students in accordance with modern tasks of consolidation of the national idea, ideas of democratize and humanism through inducing and developing the emotional sphere of students in the educational process.

Уся багатогранна педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського пронизана турботою про виховну функцію навчання. Не секрет, що зміст освіти кожного суспільства спрямований не тільки на засвоєння певної суми знань і професійних умінь: він передбачає, і не в останню чергу, формування соціальних ідей і світоглядних переконань.

Паралельно із висновком про сутність світогляду й світоглядних переконань особистості як системи не тільки правильних уявлень людини про світ, а й суб'єктивного стану її, що виявляється в її почуттях, волі та діяльності, В.О. Сухомлинський знаходить спосіб його формування у школярів.

У цілій низці книг і статей В.О. Сухомлинський стверджує, що виховують не самі по собі знання, а ідеї, почуття, які викликають знання у процесі їх сприйняття. Відомо, що одні й ті самі знання інколи викликають різні ставлення до них людей. Отже, важливо, щоб набуток людства викладався вчителем, викладачем під таким кутом зору, котрий відповідає завданням виховання. Педагог, на думку Сухомлинського, завжди мусить мати відповідь на запитання: навіщо він розповідає; до чого закликає; до кого звертається; кого хоче бачити в своєму вихованцеві, які прагнення та почуття хоче розбудити?

Виховний механізм, за В.О. Сухомлинським, ґрунтується на двох зовнішніх компонентах: на знаннях і цілеспрямованій діяльності вчителя з керування процесом їх засвоєння учнями, а також на внутрішньому компоненті — суб'єктивному стані переживання істини учнем, тобто його чуттєвій сфері. Головна суть його дії — забезпечення гармонії інтелектуального й емоційного, що, через необхідність, породжує вольове і практичне. Цим і пояснюється виявлена ним — неодноразово й за різних нагод — глибока зацікавленість у розвитку емоційної сфери особистості учнів.

Кваліфікуючи чуттєву сферу як природну основу для розвитку світоглядних переконань, В.О. Сухомлинський не виступає першовідкривачем, а продовжує далі вже сформований в історичній практиці підхід до формування переконаності. Адже людина, як правило, починає наслідувати ідею, яка глибоко її схвилювала, вразила.

Заслуга В.О. Сухомлинського полягає в тому, що він уперше у вітчизняній педагогіці показав роль почуттів, інтелектуальних емоцій у стимулюванні навчальної діяльності школярів, довів, що їх послідовний розвиток — реальна основа формування світоглядних переконань. Для Сухомлинського-педагога знання та почуття дітей завжди виступають у нерозривній єдності, у тісній взаємодії зі способом їхнього життя, в усьому його розмаїтті. “Оволодіння знаннями — це ідейно багате, багатогранне, емоційно насичене життя особистості. Пізнаючи і знаючи, людина хоче, прагне, любить, співчуває, гнівається, зневажає, ненавидить” [1, т. 1, с. 110]. Коли процес пізнання супроводжується емоційними переживаннями і збудженням почуттів людини, тоді знання набувають особистісної значущості, стають внутрішнім регулятором поведінки. Отже, не слід відгороджувати дитину від хвилювань і тривоги, а навпаки, створювати умови, за яких думка полонить серце, пробуджує почуття.